

ΤΟ ΑΓΓΕΛΜΑ
ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΙΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ*

ΥΠΟ¹
ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Είναι πανελληνίως γνωστή ή παράδοσις περὶ τῶν τηγανισμένων ψαριῶν, που ἀναζοῦν ώς ἐκ θαύματος καὶ πηδοῦν εἰς τὸ ὔδωρ, διὰ νὰ καταστῇ πιστευτὸν εἰς τοὺς ἀπιστοῦντας καλόγερον, καλόγριαν κ.ἄ. τὸ ἄγγελμα τῆς ἀλώσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων¹.

Πολὺ διλιγότερον διαδεδομένον ἀπαντᾶ δημοτικὸν τραγούδι, ἀποδίδον εἰς στίχους τὴν παράδοσιν ταύτην. Τὸ τραγούδι τοῦτο, δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου τὸ 1852², ἔθεωρήθη πολὺ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη διὰ διαφόρους λόγους ώς κατασκεύασμα τοῦ Ζαμπελίου³.

‘Η ἀνακοίνωσίς μου ἔχει ώς σκοπὸν νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἐξετάσῃ θρακικὰς παραλλαγὰς κατὰ τὰ ἄλλα γενικώτερον γνωστοῦ ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τραγουδιοῦ, εἰς τὰς ὅποιας ὅχι μόνον τὸ ἐπεισόδιον τῶν τηγανισμένων ψαριῶν ἀλλὰ καὶ ἔτερον ἐπεισόδιον θαυμασίας ἀναβιώσεως βραστοῦ πετεινοῦ ἀποδίδονται εἰς στίχους, πρὸς πίστωσιν τῆς ἀληθείας τοῦ ώς ἀνω συμβάντος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. ‘Η ὑπαρξίας εἰς τὰ τραγούδια καὶ τοῦ τελευταίου θέματος τούτου τοῦ πετεινοῦ ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ἴσχυρὰν ἔνδειξιν ὅτι τὰ ώς ἀνω ὑπὸ τοῦ Ἀποστολάκη ὑποστηριχθέντα ἐν σχέσει μὲ τὸ τραγούδι περὶ τῶν τηγανισμένων ψαριῶν, τὰ ὅποια καὶ ἄλλοι ἐδέχθησαν⁴, ἀπέχουν, ἐν πολλοῖς τούλαχιστον, τῆς πραγματικότητος.

Τὸ κείμενον τοῦ τραγουδιοῦ, ώς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ζαμπελίου, ἔχει ώς ἔξης:

*Καλόγρια ἐμαγέρευε φαράκια 'ς τὸ τηγάνι
καὶ μιὰ φωνὴ ψιλὴ φωνὴ ἀπανωθιὸ τῆς λέγει.
«Πάφε, γριά, τὸ μαγερεὶὸ κ' ή Πόλη θὰ τουρκέψῃ»*

* Ἀνακοίνωσίς ἐνώπιον τοῦ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (‘Ηπειρος, Μακεδονια, Θράκη), που ἔλαβε χώραν εἰς Κομοτηνὴν ἀπὸ 19-22 Μαρτίου 1975.

1. Βλ. κυρίως Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις 1, 1904, σ. 21, ἀρ. 31 καὶ 32· 2, 1904, σ. 656-657, ἀρ. 1.

2. Σ πυρὶ δωνος Ζαμπελίου, “Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ιστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Κερκύρα 1852, σ. 600, ἀρ. 2.

3. Γιάννη ‘Αποστολάκη, Τὸ τραγούδι τῆς ‘Αγιᾶ Σοφιᾶς, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 13-15.

4. Μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ δ. Γ. Α. Μέγας (Οἱ τραπεζούντιακοι θρῆνοι ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ‘Επετ. Λαογρ. Αρχείου 8 [1953-54], σ. 3).

—”Οταν τὰ ψάρια πεταχτοῦν καὶ βγοῦν νὰ ζωντανέψουν,
5 τότε κι ὁ Τοῦρκος θέλει μπῆ κ' ἡ Πόλη θὰ τουρκέψῃ».
Τὰ ψάρια ἐπεταχτήκανε, τὰ ψάρια ζωντανέψαν
κι ὁ Ἀμηρᾶς εἰσέβηκε ἀτός του καβαλλάρχης.

‘Ο ‘Αποστολάκης, ἀφοῦ χαρακτηρίζῃ ἐν ἀρχῇ τὸ τραγούδι ὡς νεώτερον κατασκεύασμα, ἐπικαλεῖται διάφορα στοιχεῖα ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου του πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεως του. Συγκεκριμένως ἴσχυρίζεται ὁ συγγρ.: α’) ὅτι ὁ δημοτικὸς ποιητὴς θὰ ἔλεγε «τηγάνιζε» κι ὅχι «μαγείρευε στὸ τηγάνι», «πάψε τὸ μαγείρεμα» ἢ καλύτερα «τὸ τηγάνισμα» καὶ ὅχι «πάψε τὸ μαγερειό» β’) ὅτι «ἀδριστία καὶ μυστήριο ζώνει τὴ φωνή», ἡ ὄποια κατ’ αὐτόν, δὲν εἶναι φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ, διότι «θὰ ἥταν ἀστεῖο νὰ φανταστῆς τὸ Θεόν νὰ φροντίζῃ γιὰ τὸ τηγάνισμα τῆς καλογριᾶς, ὅπως φρόντισε γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ‘Αγιᾶ Σοφιᾶς’ καὶ γ’) ὅτι «καὶ ὁ τελευταῖς χοντρὸς καὶ ἀκαλαίσθητος στίχος φτειάχτηκε μὲ δ., τι χτυπητὸν ὑλικὸν εἶχε πρόχειρο ἀπὸ τὰ διαβάσματά του ὁ κατασκευαστής, ἔτσι μονάχα γιὰ νὰ μπῆ ὅπως ὅπως ἔνα τέλος στὸ τραγούδι...».

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ‘Αποστολάκης κρίνων μὲ ἀπόλυτα αἰσθητικὰ καὶ λογικὰ κριτήρια φθάνει εἰς ὑπερβολάς, δταν θεωρῇ ὡς πλαστά, νεώτερα κατασκευάσματα ἢ συνθέσεις λογίων ὃσα τραγούδια δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς αὐστηροὺς ποιητικούς κανόνας. ‘Η τάσις ὅμως αὕτη ποιητικῆς κατά τινα τρόπον ἐξιδανικεύσεως τῆς δημοτικῆς ποιήσεως παραγνωρίζει, ἀν μή τι ἄλλο, μίαν ἀπλῆν ἀλλὰ βασικὴν λογικὴν ἀρχήν, ὅτι δηλ. τὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι δημιουργήματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ καὶ ὅπως ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ αὐτὰ πάντοτε ἔσης ἀξίας. Κατ’ ἀκολουθίαν τὰ ποιητικῶς κατώτερα τραγούδια δὲν σημαίνει ἀναγκαίως ὅτι δὲν εἶναι πάντοτε γνήσιαι ἐμπνεύσεις καὶ συνθέσεις τοῦ λαοῦ. ‘Ο ἔχων βιώματα ἐκ τῆς λαϊκῆς ζωῆς καὶ εἰδικώτερον ἀμεσον ἐμπειρίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως δύναται εὐκόλως νὰ πιστοποιήσῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἴσχυρισμοῦ τούτου. Πέρα ὅμως τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς μερικὰ τούλάχιστον ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ‘Αποστολάκη εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, καὶ ἀμφιβόλου ἀποδεικτικῆς ἀξίας¹.

1. ‘Ως πρὸς τὸ α’ ἐπιχειρήμα παρατηρῶ ὅτι τὸ κατ’ ‘Αποστολάκην νάθον «μαγείρευε’ς τὸ τηγάνι» ἀντὶ τοῦ ὅρθοῦ «τηγάνιζε» θὰ ἥδύνατο νὰ δικαιολογηθῇ εἰς ποιητικὸν μέλιστα κείμενον. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ, αἱ ὄποιαι δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν προέλθει, ὅλαι τούλάχιστον, ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Ζαμπελίου ἀναφέρεται:

Καλόγρια ἐμαγείρευεν φαράκια ’ς τὸ τηγάνι

(Κέντρον Λαογραφίας ‘Ακαδημίας ‘Αθηνῶν [έφεξῆς ΚΛ], χφ. 31, σ. 90, ἀρ. 1α [Πόντος, Τραπεζοῦς; ...])

K’ ἡ καλογρὰ μαγέρευγε φαράκια ’ς τὸ τηγάνι

(ΚΛ, χφ. 1380Α, σ. 150-151 [Τζερμιάδον Λασιθίου, 1939])

Καλούγρια μαγεύμι φαράκια στὸ τηγάνι

καὶ μιὰ φωνὴ ἀγγελικὴ ἀπανούσιδ τῆς λέει·

«Πάψι, κυρά μ’, τὰ ψάρια σου, πάψι τοῦ μαγιστείο σου...»

(ΚΛ, χφ. 1445, σ. 20 [Σουφλί, 1940])

Καλόγρια ἐτηγάνιζε φαράκια στὸ τηγάνι...»

Φωνὴ ἀκούστη ἐξ οὐρανοῦ, ἀτ’ ἀρχαγγέλου στόμα.

‘Αλλ’ ἐπειδὴ τὸ θέμα μου εἶναι ἄλλο, σπεύδω νὰ ἔξετάσω συναφῇ πρὸς αὐτὸ σημείωσιν τοῦ Ἀποστολάκη διὰ τὸ ἀνωτέρω τραγούδι, τὴν ὁποίαν παραθέτει οὗτος πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεώς του. Γράφει ὁ συγγρ.: «“Αλλη παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ δὲν βρίσκεται· μιὰ ἀπὸ τὸ Χατζῆγγύρι τῆς Κισσάνης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου εἶναι κι αὐτὴ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ μπῇ σὲ στίχους ἡ παράδοση:

‘Αλέξανδρος ὁ βασιλεὺς καὶ Κωσταντῖνος ἀντάμα
μας’ ἔτρωγαν καὶ ἔπιναν σὲ μιὰ χρυσὴ ταβέρνα,
μας’ είχαν καὶ τ’ ἀλόγατα ‘ς τὸ πλάγι τους δεμέρα
κ’ ἔνα μικρὸ παιδόπουλο πηγαίνει καὶ τοὺς λέγει·

5 «καλὰ τρῶτε καὶ πίνετε κ’ οἱ (Τοῦρκοι)¹ ἃς μᾶς κονρσεύοντ.

Πάτησε ὁ (Τοῦρκος)¹ τὸ Ρωμιό, πῆρε τ’ βασιλωσύνη.

—“Αν πάτ’ σε ὁ (Τοῦρκος)¹ τὸ Ρωμιό, πῆρε καὶ τ’ βασιλωσύνη,
τὰ ψάρια ἀπὸν ψένομεν ‘ς τὴν κρύα βρύσ’ νὰ πέσαν».

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω παρατηρῶ διτοι: α’) ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ νεώτεραι μὲν ἀλλ’ ὀπωσδήποτε ἀρτιώτεραι² β’) ἡ παρατιθεμένη ἀπὸ τὸ Χατζῆγγύρι τῆς Κισσάνης δὲν ἀποτελεῖ παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ ἄλλα παραλλαγὴν ἄλλου ἐντελῶς διαφόρου τραγουδιοῦ, τοῦ ἀκριτικοῦ τραγούδιοῦ τοῦ Μικροῦ Βλαχόπουλου, εἰς τὸ ὅποιον ἔχει συμφυρθῆ τὸ θέμα τῶν τηγανισμένων ψαριῶν καὶ γ’) ἀν δεχθῆ κανεὶς διτοι ἐν προκειμένῳ ἔχομεν κατ’ Ἀποστολάκην «ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ μπῇ σὲ στίχους ἡ παράδοση», θὰ διερωτηθῆ ἀμέσως ἀπὸ ποῖον προϊῆθεν ἡ προσπάθεια αὕτη καὶ ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι, πάντως ὅχι ἀπὸ τὸν Ζαμπέλιον, ὁ ὅποιος ἀγνοεῖ τὸ τραγούδι. Τὸ θέμα ὅμως τοῦ ζωντανεύματος τῶν τηγανισμένων ψαριῶν ἀναφέρεται, ως ἐν ἀρχῇ

«Πάψε, γριά, τὸ μαγεργειό κ’ ἡ Πόλη θὰ τουρκέψῃ».

(ΚΛ, χρ. 1768, σ. 91-94 [Πρέβεζα, 1952]).

Πέρα τούτου τὸ τηγανίζω ίσοδυναμεῖ πρὸς τὸ μαγειρεύω καὶ εἰς πεζὰ ἀκόμη κείμενα. Οὕτως εἰς παράδοσιν ἐκ Σκύρου μὲ τὸ αὐτὸ ὡς καὶ τὰ τραγούδια θέμα ἀναφέρεται: «Τὸ τζαρό π’ ἔρθενε οἱ Τούρτοι μὲ τὸ Μ’χαμέτη τσαὶ πέρανε τ’ Μπάλι, ἔτονε σ’ ἔνα μοναστήριο μιὰ καλογρία τσαὶ τ’ γάν’ζε μέσα σ’ ἔνα τ’ γάνι ψάρια. Κλεισμένη μέσα στὸ τσελί τ’ δὲν ἔξερ’ ἔδα γ’ νότανε δέουν. Τσεὶ π’ μαγέρευε, ἀκούει μιὰ φ’ γή τσαὶ τ’ γέ λέει: Πάψε τὸ τ’ γάν’σμα τσ’ ἡ Πόλη θὰ τουρτσέψῃ . . .» (Νικηφόρος 2, ’Αθῆναι 1943, σ. 134, ἀρ. 7).

‘Αναφορικῶς πρὸς τὸν β’ Ισχυρισμὸν τοῦ Ἀποστολάκη ὀφειλω νὰ παρατηρήσω διτοι δὲν φαίνεται νὰ στηρίζεται εἰς τὰ πρόγματα. Η φωνὴ εἶναι «ἀγγειλικὴ» ἢ «ἔξ οὐρανοῦ» ὡς εἰς τὰ ἀμέσως ἀνωτέρω παρατεθέντα ἀποσπάσματα τραγουδιῶν, οὐδέλως δὲ εἶναι «ἀστεῖο νὰ φανταστῆται τὸ Θεό νὰ φροντίζῃ γιὰ τὸ τηγανίσμα τῆς καλογριᾶς» καὶ νὰ τὴν προειδοποιῆ διὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δοθέντος διτοι κατ’ ἄλλα τραγούδια, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρατεθοῦν ἐδῶ, τὸ τελευταῖον τοῦτο γίνεται καὶ διὰ συμβάντα διληγάτερον σημαντικά.

1. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ τραγουδιοῦ διτοι τῆς λέξεως Τοῦρκοι, Τοῦρκος, ὑπάρχουν ἀποσιωποιητικὰ μὲ ἐπτὰ τελείας στιγμάτα. Εἶναι προφανές διτοι ἔχει παραλειφθῆ ἡ ὡς ἀνω λέξις.

2. Βλ. ἀνωτ. τῆς παρούσης μελέτης σ. 4, σημ. 1. “Ισως διατυπωθῆ ἡ ἀντίρρησις διτοι αἱ μνημονεύθεται παραλλαγαὶ εἶναι νεώτεραι. Η περιφρόνησις δόμως τῶν νεωτέρων παραλλαγῶν, τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει ὁ Ἀποστολάκης εἰς τὴν περὶ ἡς ὁ λόγος μελέτην του περὶ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς ‘Αγιᾶ Σοφιᾶς, δὲν εἶναι πάντοτε ἐνδεδειγμένη. Ως εἶναι γενικώτερον γνωστόν, εἶναι δυνατὸν νεωτέρα παραλλαγὴ, διασώζουσα παλαιοτέραν παράδοσιν, νὰ παρέχῃ ἀρτιωτέραν εἰκόνα τοῦ τραγουδιοῦ.

νπεδηλώθη, καὶ εἰς ἄλλας θρακικὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μικροῦ Βλαχόπουλου, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ εἰς τὴν περιοχὴν Διδυμοτείχου. Πέρα τούτου εἰς τὰς αὐτὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ γίνεται παραλλήλως λόγος καὶ περὶ ζωντανεύματος βραστοῦ πετεινοῦ, πρὸς πίστωσιν τῆς ἀγγελίας τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐλέχθη. Ἰδού τὰ σχετικὰ κείμενα 3 ἐκ τῶν παραλλαγῶν τούτων. Ἐκ τῶν ύπολοί-πων πολυαρίθμων παραλλαγῶν τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὸν σχετικὸν φάκελον τοῦ Κέντρου Λαογραφίας ἔλλειπον καὶ τὰ δύο ἐπεισόδια.

Α'

- 'Αλέξανδρος δ βασιλιὰς κι δ μικρο-Κωνσταντῖνος
μαζ' ἔτρωγαν, μαζ' ἔπιναν, μαζὶ χαροκοποῦνταν.
'Ακοῦν λαλιὰ ποὺ τὸ Θεό, λαλιὰ ποὺ τὰ οὐράνια.
«Θὰ πάρ' δ Τούρκος τὸ ψωμί, θὰ σέβῃ μέσ' στὴν Πόλη». 5
5 'Αλέξανδρος δὲν πίστεψε, 'Αλέξης δὲν πιστεύει.
«Ντὰ βγοῦν τὰ ψάρια π' τοὺν ταβὰ κι πετεινὸς στὴ βράση,
τότε κι δ Τούρκος θὰ γινῇ ἀφέντης μέσ' στὴν Πόλη». 10
Τὸν λόγο δὲν ἀπόσουσι κι γίνηκε τὸ θῦμα.
Πηδοῦν τὰ ψάρια στοὺν νιρὸ μισοτηγανισμένα
κι οὐ πετεινὸς ἐλάλησε κι δ 'Αλέξανδρος πιστεύει¹.

Β'

- ν-'Αλέξαντρος κι βασιλιὰς κι μικρον-Κονσταντίνος
μαζὶ ἔτροναν, μαζὶ ἔπιναν, μαζὶ χαροκοπούιόταν,
κεῖ πότροναν κι κεῖ ποὺ ἔπιναν κι κεῖ π' χαροκοπούιόταν
τ' ζ' θρὶ λαλιὰ ποὺ τὸν Θεό, λαλιὰ ποὺ τὰ οὐράνια:
5 «Θὰ πάρη Τούρκονς τὸν ψωμί, θὰ σέβῃ κι μέσ' στὴν Πόλη». 10
—Ντὰ βγῆ τοὺν ψάρ ἀπ' τοὺν ταβὰ κι πέτεινοςς ἀπ' τὸν τέντζιρ'
θὰ πάρη κι Τούρκονς τὸν ψωμί, θὰ σέβῃ κι στὴν Πόλη». 15
Ρίθκι τὸν ψάρ' ἀπ' τοὺν ταβὰ κι πέτεινοςς ἀπ' τὸν τέντζιρ'
πῆρι κι Τούρκονς τὸν ψωμί, σέβκι κι στὴν Πόλη².

Γ'

- 'Αλέξανδρος κι βασιλιὰς κι μικρον-Κονσταντίνος
μαζ' ἔτρωγαν, μαζ' ἔπιναν, μαζὶ χαρακοποῦνταν.
Κειὰ πότρονγαν, κεῖ π' ἔπιναν, κεῖ ποὺ χαρακοποῦνταν
ν-ῆρθι λαλιὰ ποὺ τὸ Θεό, λαλιὰ ποὺ τὰ οὐράνια.
5 5 «Μᾶς πῆρι Τούρκονς τὸ ψωμὶ κι πάτ' σι μέσ' στὴν Πόλη». 10
Κι Κώστας δὲν τὸ πίστεψι κι Κώστας δὲν τὸν πιστεύει.

1. Π ο λ. Π α π α χ ρ i σ τ ο δ ο ύ λ ο u, Εισαγωγὴς θρακικῶν ἐκπομπῶν τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ 'Αθηνῶν τῶν μουσικῶν κειμένων δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Θράκης, 'Αρχ. Θρακ. Γλωσσ. Λαογρ. Θησαυροῦ 31 (1965), σ. 96-97 (Καρωτή).

2. ΚΛ, χφ. 3039, σ. 83 (Βρυσικὰ Διδυμοτείχου, 1966).

ν-Ελχαν ἀφνίθι ποδβραζαν, ψάρι ποὺ τηγανίζαν.

«Ντὰ ωχτῇ τὸ ψάρ’ ποὺ τοὺν ταβά, κὶ πέτρους ποὺ τοὺν τζέντζιρ».

Ρίχθι τὸ ψάρ’ ποὺ τοὺν ταβά, κὶ πέτρους ποὺ τοὺν τζέντζιρ,

10 *τότε Κώστας τοὺν πίστιψι, τότε Κώστας πιστεύει¹.*

Καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς θαυμασίας ἀναβιώσεως τῶν τηγανισμένων ψαριῶν, τοῦ δποίου παλαιοτάτη ὑποτύπωσις εἶναι ἵσως διοισημένα παρ’ Ἡροδότῳ λαθοῦσα χώραν εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Θράκης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἰχθύες ταριχευμένοι ἥρχισαν νὰ πηδοῦν καὶ νὰ ἀσπαίρουν καθ’ ὅν χρόνον εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ ἐψήγοντο², ἐλέχθη ἡδη ὅτι τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὰ τραγούδια ἐκ τῶν παραδόσεων, ποὺ ἀναφέρονται συνήθως εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ σπανίως εἰς τὴν ἄλωσιν ἐνὸς κάστρου³. Τοῦτ’ αὐτὸν θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συνέβη καὶ μὲ τὸ ἔτερον θέμα τοῦ ζωντανεύματος τοῦ πετεινοῦ. Καὶ τοῦτο δηλ. ἀποτελεῖ θέμα κυρίως παραδόσεων καὶ, ὅπερ ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει, θρακικῶν, εἰδικώτερον μάλιστα τῆς περιοχῆς τοῦ Διδυμοτείχου, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχονται καὶ τὰ παρατεθέντα τραγούδια. Εἰς ἐμὲ εἶναι γνωστὴ μία μόνον τοιαύτη παράδοσις, καταγραφεῖσα τὸ 1960 ὑπὸ τοῦ τότε συντάκτου τοῦ Κέντρου Λαογραφίας Δ. Α. Πετροπούλου, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι συναφεῖς. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταῦτην «ὅταν ἥρθαν οἱ ἔχθροι νὰ τὸ καταλάβουν [ἐνν. τὸ κάστρον τοῦ Διδυμοτείχου], ὁ βασιλιάς ἦ ὁ διοικητής, ποὺ λεγόταν Μαργαρίτης, πῆγε ἔξω ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο, στὸ Ταούκγεμές (δὲν φαγάθηκε ἡ κόττα), ἔνα τέταρτο μακρὺ ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο, γιὰ νὰ διασκεδάσῃ. Ἡ κόρη του ἔμεινε στὸ κάστρο μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ μὴν παραδώσῃ τὰ κλειδιά τῶν τριῶν πυλῶν τοῦ κάστρου σὲ κανένα. Τὸ ἔμαθαν οἱ ἔχθροι πῶς ἔλειπε ὁ βασιλιάς καὶ θέλησαν νὰ κάμινον ἐπίθεση. «Ἐνας ντύθηκε παπᾶς, πῆγε κάτω ἀπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν πύλη καὶ παρακάλεσε τὴν βασιλοπούλαν ν’ ἀνοίξῃ τὴν πύλη, γιὰ νὰ πάγη νὰ κάμη τὴν προσευχή του στὸ παρεκκλήσι τοῦ ἄγιου Δημητρίου. Ἡ βασιλοπούλα τὸν ἀκούσει καὶ ἀνοίξει τὴν πύλη. ‘Ο παπᾶς ἔκαμε σῆμα στοὺς ἄλλους καὶ ὅλοι μπήκαν στὸ κάστρο. Πῆραν τὸ κάστρο. Κατάλαβε ἡ βασιλοπούλα τὸ κακό πεὺ ἔκαμε, μετενόησε ἀλλὰ ἥταν ἀργά. ‘Ο βασιλιάς εἰδοποιήθηκε ὅτι ἔπεσε τὸ κάστρο. Εἶχε πεποιήθηση στὴ σταθερότητα τῆς κόρης του καὶ εἶπε ὅτι, ἀν σηκωθῇ ὁ κόκορας ποὺ βράζει, τότε θὰ παρθῇ καὶ τὸ κάστρο. ‘Αξαφνα σηκώθηκε ὁ κόκορας, τοὺς . . . ρτσάλισε μὲ τὰ φτερά του, λάλησε, καὶ τότε κατάλαβεν ὅτι ἐπάρθη τὸ κάστρο . . . Ἡ βασιλοπούλα . . . ρίχτηκε ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο πύργο τοῦ κάστρου καὶ πέθανε . . . »⁴.

1. ΚΛ, χφ. 1499, σ. 3 (Καρωτή, 1922).

2. «οἱ τάριχοι ἐπὶ τῷ πυρὶ κείμενοι ἐπάλλοντό τε καὶ ἥσπαιρον ὅκως περὶ ἰχθύες νεοάλωτοι, καὶ οἱ μὲν περιχυθέντες ὁθόμαζον, ὁ δὲ Ἀρταντῆς ὡς εἰδε τὸ τέρας, καλέσας τὸν διπτῶντα τὸν ταρίχους ἔφη . . . » (Ἡρόδ. 9, 120 [Teubner, Kallenberg]. Πρβλ. Στίλπ. Κυριακίδου, Θρακικαὶ παραδόσεις, 'Ημερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1922, σ. 251-252 καὶ 'Α γα πητοῦ Γ. Τσοπανάκη, Βυζαντιακὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη, 'Επιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης 8 [1960], σ. 4 καὶ 5).

3. 'Ως π.χ. εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ κάστρου τοῦ Γριτζάν 'Ασάρ, κειμένου ΒΑ τῆς Κομοτηνῆς (Βλ. Στίλπ. Κυριακίδου, Θρακικαὶ παραδόσεις, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 250).

4. ΚΛ, χφ. 2343, σ. 266-268.

Καὶ ἡ παράδοσις ὅμως αὕτη, ἡ ὅποια προδήλως συμφύρεται πρὸς ἐκείνην τῆς ἀλώσεως τοῦ Κάστρου τῆς Ὁριᾶς¹ ἔχει ἀπλῶς προσαρμοσθῆ εἰς τὰς τοπικὰς συνθήκας. Τὴν παλαιοτέραν μορφὴν τῆς παραδόσεως δίδουν αἱ κατωτέρω ἔξι παραλλαγαῖ, αἱ δοποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῶν παραλλαγῶν τούτων ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὴν Λέσβον καὶ ἔχει δημοσιευθῆ, αἱ δύο ἐπόμεναι κατεγράφησαν ὑπ' ἐμοῦ τὸ 1959 καὶ 1961 εἰς Φιλότιον Νάξου καὶ τὰ "Αβδηρα Ξάνθης ἀντιστοίχως κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποστολῶν μου εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας διὰ λαογραφικούς σκοπούς, ἡ τετάρτη προέρχεται ἐκ Σερβίων Κοζάνης καὶ κατεγράφη τὸ 1953, ἡ πέμπτη ἐκ Βαρελαίων Μαρμαρίου Εύβοιας (καταγραφὴ 1953) καὶ ἡ ἕκτη ἐκ τοῦ χωρίου Φελλίου Γρεβενῶν (καταγραφὴ 1975).

Κατὰ τὴν πρώτην παραλλαγὴν οἱ Ἐβραῖοι μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ Χριστοῦ διεσκέδαζον, ἔχοντες πρὸ αὐτῶν πετεινόν, ποὺ ἔβραζε, καὶ ἀσπρα ἀβγά. Εἰς ἀπορίαν τινός, ἀνὴρ δυνατὴς ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, ἀπαντοῦν οἱ λοιποί: «Σὰ γίνειν κότσ' να τ' ἀσπρα τ' ἀβγά, τοὺς σὰν ἔβρ' γή πιτ' νὸς πὶ τοὺς τζιτζιρέ τοὶ φουνάξ» ἄλλου μιὰ φουρά "κικιρίκου", τότις θὰ σ' κουθῆ ἔναναμπιρ τοὶ τ' Καριᾶς ἡ γιός. Τότες γίν' τοι πλιὰ τοῦ θάμα. Γιὰ μιὰ τ' ἀβγὰ γινιοῦκαν κότσ' να το' ἥβγι πιτ' νὸς πὶ τοὺς τζιτζιρέ τοὶ φώναξι "κικιρίκου" τοὶ τίναξε τ' Καριᾶς τοὶ πιτάξαν τὰ ρύζα μέσ' στ' Βριγιοῦν τὰ μούτσ' να, τοὶ πέσαν οὐλ' γοὶ Βριγιοὶ μπρόμπτ'. Το' ἀπὶ τότις γοὶ Ούβριγιοὶ ἔχιν πανάδις στὰ μούτσ' να δαυνοῦ².

Κατὰ τὴν δευτέραν «οἱ Ἐβραῖοι ὅντεν ἐσταυρῶσαν τὸ Χριστό, σφάξαν ἔνα πετεινὸν καὶ τὸν ἐτρώανε κ' ἐδιασκεδάζανε. Ἐτσικνουδίζουνταν ὁ πετεινὸς κ' εἴπανε οἱ Ἐβραῖοι: "Αν ἀνεστηθῆ εὐτὸς ὁ πετεινός, θ' ἀνεστηθῆ καὶ ὁ Χριστός. Τότε ὁ πετεινὸς ἐσηκώθη ἀπάνω κ' ἤκραξεν τρεῖς φορὲς καὶ τῶν ἐπαράτησεν καὶ μιὰ κουτσουλιὰ κ' ἤφυενε»³. Κατὰ τὴν τρίτην «οἱ Ἐβραῖοι ἔβραζαν πετεινὸν καὶ κάποιος πῆγε καὶ τοὺς λέει: δοῦλος τοῦ Χριστοῦ ἀνεστήθηκε. Λέει, ἀν χτυπήσῃ τὰ φτερά του αὐτὸς ὁ πετεινός, ποὺ βράζει καὶ σηκωθῆ, τότε θ' ἀνεστηθῆ κι ὁ Χριστός. Ἐκείνη τὴν στιγμὴν σηκώθηκε ὁ πετεινὸς καὶ ἐκτύπησε τὰ φτερά του καὶ τὶς ράντισε μὲ τὰ ζεματιστὰ νιρὰ καὶ ἔμειναν σημαδια στὰ πρόσωπά τους. Ἀπὸ τότε δοῦλοι οἱ Ἐβραῖοι ἔχουν ψιλὰ ψιλὰ σημαδια σὰν εὐλογιά»⁴. Κατὰ τὴν τετάρτην «ὅταν ἀναστηθῆκε ὁ Χριστός, εἴπαν σ' ἔναν Ἐβραῖο δοῦλο τοῦ Χριστοῦ ἀναστηθῆκε. Ἐκεῖνος εἶπε: "Αν δοῦλος ποὺ βράζω ζωντανέψῃ καὶ γεννήσῃ κόκκινο ἀβγό, τότε θὰ ἀναστηθῆ δοῦλος τοῦ Χριστοῦ. Πράγματι δοῦλος ποὺ βράζω ζωντάνεψε καὶ γέννησε ἔνα κόκκινο ἀβγό. Ἀπὸ τότε βάφομε κόκκινα ἀβγά»⁵. Ἡ

1. Βλ. σχετικῶς Ν. Γ. Πολίτον, Παραδόσεις 1, σ. 50-51, ἀρ. 86-88, 2, σ. 716-728 καὶ Γ. Κ. Συριδάκη, Τὸ δημῶδες ἄσμα «τοῦ κάστρου τῆς Ὁριᾶς». Σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν δλῶσιν τοῦ Ἀμορίου τῷ 838 ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 13-14 (1960-1961), σ. 3-34.

2. Π. Νικήτα, Τὸ Λεσβιακὸ μηνολάγιο, Μυτιλήνη 1953, σ. 180-181 (Λεσβιακά, Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν, τάμ. 1, τεῦχ. 1).

3. ΚΛ, χρ. 2303, σ. 170.

4. Βλ. Στεφ. Δ. Ημελλού, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν περιοχὴν Ξάνθης Δυτ. Θράκης, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 13-14, σ. 411.

5. ΚΛ, χρ. 1815, σ. 94-95.

πέμπτη παραλλαγή όμοιαί είναι πολὺ μὲ τὴν τετάρτην¹, ἡ δὲ ἔκτη ἀναφέρει ἀπλῶς περὶ ἀναβιώσεως πετεινοῦ, ποὺ «μία γυναῖκα τηγάνιζε» πρὸς πίστωσιν ἐπίσης, ὡς ἐλέχθη, τοῦ γεγονότος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ².

Αἱ παραλλαγαὶ αὗται μὲ τὴν σειράν των ἔχουν ἀπορρεύσει ἐκ διηγήσεως, ἡ ὅποια ἀναφέρεται εἰς παρεμβληθὲν κείμενον εἰς τὸν κοπτικὸν κώδικα τοῦ ἀπόκρυφου Εὐαγγελίου τοῦ Νικοδήμου. Κατὰ τὴν ἀπόκρυφον ταύτην διήγησιν ὁ Ἰούδας μετανοήσας μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ διδασκάλου του εἰς τὸν Ἰουδαίους καὶ ἐπιστρέψας εἰς αὐτοὺς τὰ ἀργύρια τῆς προδοσίας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν του, διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὸν ἀπαγχονισμόν του «καὶ εὑρεν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καθημένην καὶ (τοῦ) πυρεάζειν ἀλέκτορα ἐν τῇ ἀνθρακιᾷ, ἔστω ἐν τῇ σούβλᾳ . . .». Ζητήσας σχοινίον διὰ τὴν ἀγγόνην, δικαιολογεῖ τὴν πρᾶξιν του εἰς τὴν γυναῖκα του ἐκ τοῦ ὅτι ἀδίκως παρέδωσε τὸν διδάσκαλον εἰς τοὺς κακούργους, διότι οὕτος μέλλει τὴν τρίτην ἡμέραν νὰ ἀναστηθῇ. Αὕτη δμως ἀπιστοῦσα λέγει «ὅτι ὥσπερ οὗτος ὁ ἀλέκτωρ πυριαζόμενος ἐν τῇ ἀνθρακιᾷ φωνῆσαι δύναται, οὕτως καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀναστήσεται, ὥσπερ λέγεις. καὶ εὐθὺς ἐν τῷ λόγῳ αὐτῆς ὁ ἀλέκτωρ ἐκεῖνος ἔδωκε τὰς πτέρυγας αὐτοῦ καὶ ἐκράξε τρίτον. εἴτα πεισθεὶς ὁ Ἰούδας ἔτι πλεῖον, καὶ εὐθὺς ἐποίησε τὴν ἀγχόνην διὰ σχοινίου καὶ ἐκρεμάσθη, καὶ οὕτως ἀπήγξατο»³.

Τὸ θαῦμα δμως τοῦτο ὑπῆρξε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ πρότυπον δημιουργίας συναξαρικῶν καὶ ἄλλων συναφῶν λαϊκῶν διηγήσεων πολλῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν⁴. Αἱ διηγήσεις πάλιν αὗται ἀπετέλεσαν τὸ ἀντικείμενον πολλῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, κυρίως παραλογῶν ἀλλὰ καὶ ἄλλων, ὅπως καλάντων κλπ. Τὰ τραγούδια ταῦτα μὲ τὸ ἐν λόγῳ θέμα δύνανται εἰδίκωτερον νὰ διακριθοῦν εἰς τρεῖς ὄμάδας. Κατὰ τὴν πρώτην, ἡ ὅποια ὡς φάίνεται παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν διάδοσιν, τὸ γεγονός τῆς θαυμασίας ἀναβιώσεως τοῦ πετεινοῦ συνδέεται μὲ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τὰ τραγούδια τῆς ὄμάδος ἀντίτης ὁ Ἡρώδης ἀπιστῶν λέγει εἰς τὸν ἀνσυγγέλλοντα· εἰς αὐτὸν τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἄγιον Στέφανον ὅτι θὰ πιστεύσῃ εἰς τὸ γεγονός, μόνον ἐὰν ἀναβιώσῃ ὁ πρὸ αὐτοῦ ψημένος πετεινός. Κατὰ τὴν δευτέραν ὄμάδα ἄρχων, δικαστῆς ἢ κάποιος ἄλλος πείθεται καθ' ὅμοιον τρόπον ὅτι νέος (ἢ νέα) ἀδίκως καταδικασθεὶς εἰς θάνατον δι' ἀγχόνης ἔξακολουθεῖ νὰ ζῇ μετὰ παρέλευσιν μακροῦ χρόνου ἐπὶ τῆς ἀγχόνης. Εἰς τὴν τρίτην ὄμάδα ἀνήκουν τὰ τραγούδια, εἰς τὰ ὅποια τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀναβιώσεως τοῦ πετεινοῦ συνδυάζεται μὲ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Σημειωτέον

1. ΚΛ, χφ. 2042, σ. 111.

2. ΚΛ, χφ. 3802, σ. 209.

3. Evangelia apocrypha, ἔκδ. Constant. Tischendorf, Lipsiae 1853, σ. 269.

4. B. Reinhold Köhler, Zu F. Wolfs Proben portugiesischer und catalanischer Volksromanzen, εἰς Adolf Ebert, Jahrbuch für Romanische und Englische Literatur 3 (1861), σ. 58 κάτ. καὶ F. Wolf, σ. 67-68. Πρβλ. καὶ Leopold Schmidt, Die Volkserzählung. Märchen, Sage, Legende, Schwank. Berlin 1963, σ. 134. 'O Wolf (Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 68) θεωρεῖ πιθανώτατον ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται προέρχονται ἀπὸ ἀπόκρυφου Εὐαγγέλιον περὶ τῆς παιδικῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ εὕρῃ τὸ κείμενον εἰς τὰς ἐκδόσεις Thilo καὶ Tischendorf.

ὅτι ὑπάρχουν ἐνίστε καὶ ὅμοιότητες μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ τραγουδίων καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν παραλλήλων¹.

Οπωσδήποτε ἡ ὑπαρξίας τῶν λαϊκῶν τούτων τραγουδιῶν μὲ τὸ ἐν λόγῳ θέμα εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς ("Αγγλους, Ισπανούς, Όλλανδούς, Σουηδούς, Νορβηγούς κ.ά.) ἐνισχύει περαιτέρω τὴν δύναμιν ὅτι καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικά τραγούδια εἶναι λαϊκὰ δημιουργήματα, παρὰ τὰς ἀτελείας τὰς ὁποίας παρουσιάζουν.

Σημειώνω τέλος ὅτι ὑπάρχει δημοσιευμένη βουλγαρικὴ παραλλαγὴ τοῦ παρατεθέντος τραγουδιοῦ τοῦ Ζαμπελίου, εἰς τὴν ὁποίαν, διὸ νὰ καταστῇ ἀκριβῶς πιστευτὴ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ψημένος πετεινὸς κράζει καὶ τηγανισμένα φάρια ἐπανέρχονται εἰς τὴν ζωήν². "Αλλαὶ συναφεῖς βουλγαρικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ σχετίζονται ὅχι πλέον μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μὲ τὴν πτῶσιν τῆς Βουλγαρίας³.

RÉSUMÉ

L'annonce de la prise de Constantinople dans des chansons de Thrace

par Steph. D. Imellos

L'auteur présente et analyse des variantes de chansons de Thrace qui, par ailleurs, sont connues en d'autres régions de Grèce. Ces variantes font allusion à la résurrection miraculeuse du coq bouilli, qui doit fournir la preuve de la prise de Constantinople par les Turcs.

Ce thème, selon l'auteur, existait déjà dans une légende de Thrace où l'on racontait la prise d'un château-fort. Toutefois cette légende même est analogue à d'autres, connues dans toute la Grèce, où la résurrection du coq fournit la preuve de la Résurrection du Christ. Toutes ces légendes à leur tour proviennent d'un texte apocryphe de l'Evangile de Nicodème, selon lequel Judas veut se pendre lorsqu'il apprend que le Christ va ressusciter; sa femme tente de lui faire comprendre que cela est impossible sauf si le coq en train de rôtir ressuscitait lui aussi; le coq ressuscite et Judas se pend. Le thème du coq ressuscité se retrouve dans de nombreuses chansons (ballades) d'Europe. La source principale de ces chansons est selon toute probabilité le texte apocryphe de Nicodème.

1. Βλ. κυρίως Francis James Child, *The english and scottish popular ballads*, Boston and New York 1882-1888 (φωτ. ἀνωτ. New York 1956), 1, σ. 233-242 (22) καὶ 505-6·2, σ. 501·3, σ. 502-503·4, σ. 451-452·5, σ. 212 καὶ 288 καὶ R. Köhler καὶ F. Wohl, ἔνθ' ἀνωτ. 'O Child' (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 239) γράφει ὅτι παλαιοτάτη πηγὴ τοῦ θαύματος τῆς ἀναβιώσεως τοῦ ψημένου πετεινοῦ, ὅπως ἀπαντᾷ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς παραλλαγάς, εἶναι τὸ μνημονεύθεν ἀπόκρυφον κείμενον.

2. Βλ. Child 4, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 452. 'O Child' γνωρίζων τὴν παραλλαγὴν τοῦ Ζαμπελίου τὴν μνημονεύει (1, σ. 241).

3. Child 4, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 452. Αὐτάθι ἀναφέρεται καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, τὴν ὁποίαν δύως παρὰ τὰς προσπαθείας μου δὲν ἤδυνήθην νὰ προμηθευθῶ καὶ ἐλέγξω.